

Мініатюрні стародруки XVI-XVIII століть в колекції Музею книги та друкарства м. Острога

Термін «мініатюрне видання» сьогодні утвердився у вітчизняній та зарубіжній книгознавчій та бібліографічній літературі. В англійській та німецькій літературі часто вживається визначення «мікроскопічне видання», його скорочена форма («мікрovidання») та латинізована форма («мікробіблон»). Побувають також емоційно зафарбовані назви: «книжки-колібри» «книжки-карлики», «книжки-ліліпути». В польській літературі популярна назва «книжечка» («książeczka») [1, с. 3-4].

Попри те, що книги-малюки з'явилися практично з виникненням книги, в питанні, що ж називати мініатюрним виданням єдності серед спеціалістів та колекціонерів немає і досі. Основним критерієм при визначенні мініатюрних видань продовжує залишатися розмір, проте числа називаються різні. В нашій країні за максимальний розмір мініатюрної книги прийнято 100х100 мм. Однак, суто формальний підхід до цього питання неможливий хоча би тому, що різні екземпляри навіть одного й того ж видання після обрізки часто мають різні розміри.

Певно варто прислухатися до думки видатного радянського книгознавця, члена-кореспондента АН СРСР О. О. Сидорова: «Понятие «миниатюра» может быть ориентировано на формат и размер, это понятие может быть направлено на характер оформления, иллюстрации, текст. Несомненно, миниатюрное издание является понятием стилистическим, различным в зависимости от принадлежности к той или иной культуре... Определять у нас миниатюрные издания только по их размеру есть не что иное, как торжество формального признака. В сущности одного этого признака мало...» [1, с. 5-6]. Його думку поділяв відомий радянський бібліотекознавець, любитель та колекціонер мініатюрної книги О. С. Чубарян. «Термин «миниатюрные издания», – стверджував він, – следует понимать в широком смысле, не ограничивавть его жесткими формальными рамками, рассматривать тенденцию к миниатюризации как важную и целесообразную» [5, с. 74].

Власне певно тому дослідники мініатюрних стародруків XVI-XVIII ст. називають видання мініатюрними, враховуючи інші параметри: якщо їх розмір не перевищує 85х120 мм, а розмір полоси набору – 56х75 мм. Найстарішою достовірно відомою стародрукованою книгою-малюком є «Майнцький Діурналі», надрукований учнем Йоганна Гутенберга Петером Шеффером в 1468 році у форматі 12°, розмір сторінки –

904x65 мм. Книга набрана дрібним готичним шрифтом, який Шеффер використовував при надрукуванні знаменитої 42-х рядкової Біблії Й. Гутенберга – першої достеменно відомої датованої друкованої книги в історії людства. Збереглися два дефектні пергаментні аркуші цього видання, які знаходяться в Парижській національній бібліотеці. [1, с. 24].

Перші мініатюрні книги втрапили до нашої збірки на початку XX століття, коли були закладені підвалини книжкової колекції – однієї з трьох ведучих колекцій заповідника м. Острога, до складу якого входить Музей книги. У 1909 році в Острозі було створено культурно-просвітницьке Братство імені князів Острозьких, яке об'єднало передову місцеву інтелігенцію та священнослужителів. Братство поставило собі за мету відреставрувати родовий замок князів Острозьких і створити в ньому історичний музей та бібліотеку. Члени Братства проводили велику збиральницьку роботу, значну кількість книг, друкованих кирилицею до братської бібліотеки передали священнослужителі [3, с. 3], частина книг надійшла з бібліотеки Дерманського монастиря. Ряд книг, зібраних в цей час, були передані до бібліотеки, а не до музейного фонду. Згодом в кілька етапів проводилася передача ряду книг до основного музейного фонду, зокрема видання Нового завіту (Париж, 1770) та Молитвослова (1771) мають штампи і бібліотеки братства, і бібліотеки Острозького краєзнавчого музею (ОКМ – так раніше називався наш заповідник – примітка автора). Штампи бібліотеки ОКМ мають загалом 5 мініатюр.

Спочатку 1980-х років і до 1991 року ми активно працювали з обмінно-резервними фондами великих бібліотек колишнього СРСР – бібліотеками ім. В. Леніна в Москві, ім. М. Салтикова-Щедріна в Ленінграді (ДПБ), ім. В. Стефаника у Львові, Державною історичною бібліотекою УРСР в Києві (ДІБ) тощо. Серед стародруків та букіністичних і антикварних видань XIX століття, які нам були передані з цих бібліотек безкоштовно, були також мініатюрні книги [2, с. 367]. Зокрема, з бібліотеки ім. Салтикова-Щедріна до нас надійшли: твори Цицерона (Страсбург, 1613), ряд польських видань. Всього з ДПБ нам було передано 11 мініатюрних стародруків, а з ДІБ – 9 (в тому числі і книга з автографом Г. Кониського).

Колекція мініатюрних стародруків нараховує 26 видань, з них тільки одне видання кирилицею – Молитвослов (Почаїв, 1771), решта – західно-європейські стародруки латинською, польською, французькою, німецькою мовами.

Хронологічно збірка побудована наступним чином: XVI століття – 2 видання, XVII століття – 16 видань, XVIII століття – 8 видань. Збірка нараховує також десь до 20 малоформатних видань, висота яких, в основному, біля 13 см. В даній статті вони розглядатися не будуть.

Хронологічні рамки колекції – 1556 (трактат Йоганна Слейдано Про держави, Вюртемберг) – 1795 (Латинська фразеологія Францішека Вагнера та Францішека Богомольця, Полоцьк).

Географічний репертуар репрезентований виданнями Польщі (Краків, Замостя, Холм), Німеччини (Кьольн, Брунсберг, Вюртемберг), Білорусі (Полоцьк, Несвіж), Франції (Страсбург), Нідерландів (Амстердам, Лейден, Брюссель), Литви (Вільно).

Тематичний репертуар збірки досить різноманітний. Тут ми знаходимо підручники – знамениту Прогімнасмату Афтонія, видатного грецького софіста і риторика, – основний підручник з риторики, який витримав безліч видань (власне, тому дуже важко атрибутувати наше видання) і використовувався в школах та університетах протягом кількох століть, Латинську фразеологію Францішека Вагнера та Францішека Богомольця (Полоцьк, 1795) тощо. Є книги з питань історії, права, філософії, теології (останні складають значну частину збірки), художні твори. В колекції репрезентовані твори видатного французького правника, теолога, історика церкви Сульпіція Севера, епіграми неолатинських поетів XVII століття шотландця Джона Оуена та відомого польського поета Матвія Казимира Сарбєвського, теоретика барокко, філософа, прекрасний переспів псалмів у авторстві відомого шотландського поета XVI століття Джорджа Бьюкенена, знаменитий твір Про наслідування Христу Томи Кемпійського (Томаса Хемеркена), німецького монаха і священника, філософа, теолога, промови Марка Тулія Ціцерона, відомого римського політика, філософа, риторика, видатного нідерландського письменника–гуманіста Еразма Роттердамського тощо.

Найстарший наш «малюк» – твір італійського історика Йоганна (Джованні) Слейдано «Про держави» (Вюртемберг, 1556), який розповідає про історію Італії та Франції. Листова формула книги: 679 стор., 5 чистих сторінок, індекс 36 стор. Мова – латинська. На одному з аркушів є факсиміле власника книги: «Vasyłyszyn» та відбиток овальної печатки «Gdańskiego seminarjum historji Polski orzechowski». Палітурка дуже гарна: картон, обтягнутий тонкою телячою шкірою світло-жовтого кольору. На корінці – тиснені золотом смуги, утворені двома прямими та однією хвилястою лініями, між смугами – тиснені золотом зображення квітів. В нижній частині корінця – наклейка з цупкого глянцевого паперу темно-бордового кольору з тисненою золотом назвою книги та прізвищем автора: Sleidani. De imperias.

Найменші видання збірки – Iusti Lipsi POLITICORUM sive Civilis Doctrinae libri sex. Qui ad Principatrum maxime spectant Additae Notae auctiores, tum & De una Religione liber. Лейден, друкарня Іоанна Майєра,

1628 (10,1x6,5 см) та твір Сульпіція Севера «Severi Aquitani, Bituric. Arhiepisc. Historiae Sacrae A Mundi Exordio ad sua usque temporae deducta libri duo»... Кьольн, видавець Антоній Герат, 1600 (10,2x8,2 см).

До дуже рідких видань належать твори Ціцерона (Страсбург, 1613), які є передруком з видання Паоло Мануція, старшого сина знаменитого Альда Мануція, одного із засновників книгодрукування в Італії.

Надзвичайно цікавим є видання творів Еразма Роттердамського (Амстердам, 1663), на титульному аркуші якого знаходимо екслібрис Георгія Кониського, відомого українського письменника, філософа, церковного та культурного діяча XVIII століття, котрий в 1751-1755 роках був ректором знаменитої Києво-Могилянської академії, пізніше – єпископом Могилевським: «Ex libris /Geo Konisci/ Episc. A. R.» Цей запис свідчить про належність книги до бібліотеки Г. Кониського часів перебування його на посаді єпископа.

Окремо хотілося б зупинитися на Молитвослові, і не тільки тому, що це єдине кириличне видання збірки, а, насамперед, тому, що видання також є дуже рідким. У відомому каталозі Запаса, Ісаєвича [6, с. 25] ми знаходимо згадку про те, що зафіксований він лише в трьох бібліотеках колишнього СРСР (бібліотеках історичного музею в Москві, АН УРСР ім. В. Стефаника, Харківській науковій бібліотеці). Видання гарно оформлене прекрасними гравюрами відомого українського книжкового гравера середини XVIII століття Йосифа Гочемського: 12 мідьоритів в тексті, заставки, виливні прикраси. На аркушах [2-4] першого рахунку є володільчий запис: «Сія книжица// Священника Ивачковского/ Іоанна Удоновича// Куплена за злотих 7/ въ 1806 году».

На відміну від кириличних стародруків західно-європейські стародруки, друковані латиницею, мають традиційно досить бідне художнє оформлення. Як правило, друк одноколірний, рідше – двоколірний, найчастіше червона фарба зустрічається лише на титулі. З елементів книжкового декору використовуються набірні виливні заставки (рідше – дереворити, мідьорити), ініціали, виливні прикраси колонтитулів, друкарські марки. Палітурки, зазвичай, картонні, обтягнуті шкірою або пергаментом, інколи – просто картонні, або картонні, обклеєні папером «під мрамур». Часто прикрашалися обрізи книг: найпоширенішим було пофарбування обрізу червоною фарбою, проте є золоті, сині, цятковані «під мрамур».

В короткій статті неможливо розповісти про всі видання нашої збірки, адже виходячи тільки з часу надрукування та враховуючи те, що тиражі таких книг на той час були мінімальними, більшість з них є дуже рідкими. Тому до статті додано перелік стародруків-малюків із нашої колекції,

побудований в хронологічному порядку з вказаними вихідними даними та розміром в сантиметрах.

Стаття є, по-суті першою, спробою введення в науковий обіг мініатюрних стародруків нашої збірки, адже до цього часу повний науковий опис лише 9 польських, білоруських і литовських видань такого формату було подано в каталозі по колекції стародруків Речі Посполитої XVI-XVIII століть в збірці нашого заповідника [4, №№6, 45-46, 63, 79-80, 88, 93, 104]. Представлений перелік мініатюр дає певне уявлення про репертуар мініатюрних видань нашої колекції.

Перелік мініатюрних стародруків

1. Молитвослов, в нем же чин часов церковных и прочих спасительных моленій, с Тропарями и Кондаками на весь год...

Почаїв, друкарня лаври, 1771 12,6х8 см

2. Слейдано, Йоганн.

Illustrissimo principi , Eberhardo, Duci Wirtembergico et Tecchio, Comitique Mompelicardi, Ioannes Sleidanus S.P.D. Вюртемберг, 1556 10,3х6,5 см

3. Бьюкенен, Джордж.

Georg. Buhanani PARAPHRASIS in Librum Psalmorum.

Без місця, [1582] 12х5,5 см

4. Сульпіцій, Север.

Severi Aquitani, Bituric. Archiepisc. Historiae Sacrae A Mundi Exordio ad sua usque temporae deducta libri duo...Кьольн, видавець Антоній Герат, 1600 10,2х8,2 см

5. Цицерон, Марк Тулій.

Oratorium. Pars prima. Страсбург, видавець Лазар Зетцнер, 1613 12х8 см

6. Баухус, Бернард.

Bernardi Bauhusii Antverpeniani e Societate Iesu EPIGRAMMATUM. Брюссель, [1615] 10,7х5,4 см

7. Iusti Lipsi POLITICORUM sive Civilis Doctrinae libri sex. Qui ad Principatuum maxime spectant Additae Notae auctiores, tum & De una Religione liber. Лейден, друкарня Іоанна Майєра, 1628 10,1х6,5 см

8. Сарбевський, Матвій Казимір.

Matthiae Casimiri Sarbievii Societatis Jesu Lyricorum...Epigrammatum...

Антверпен, 1630 12,3х7,5 см

9. Вагнер, Тобіас.

Seremsanorum ac Celsosumorum Principum, D.Augusti, Brunsw . & Luneb. Ducis Incl. &e. Florentissimo Filio D.Rudolfo Augusto, Nec non D.Eberhardi, Württembergiae Ducis. Incl. & Spei plenissimo Filio, Principibus D.Johanni Friderico, Ducalis iuventutis, Domis nis fuis Clementissimis. Вюртемберг (?), [1646] 12х7 см

10. Conciones et Erationes ex Historicis Latinis Exertatae. Argumenta Singulis praefixa sunt, quae causam cujusque & summam ex rei gestae occasione explicant Амстердам, видавець Янсон Янссоніум, 1660

12,7х7,3 см

11. Manuale seraphicum, sue In Manu Religiosa antiquitus in Sacro Ordine Seraphico obseruata, ac ad speculum Disciplinae ad Nouitios Doctoris Seraphici S. Bonaventurae apposita, Vitae Spiritualis Methodus, Succinete comprehensa ... – Краків, друкарня Шедлів, 1661 12,0х7,2 см

12. Еразм Роттердамський, Дезидерій.

Adagiorum D. Erasmi Rotterodami Epistome.

Амстердам, видавець Янсон Янссоніум, 1663 12,7х7,7 см

13. Memorabilis victoria de Szeremetho, Exercitus Moschorum Duce:Tum et Du obus Cosacorum Exercitibus; Armis et Auspigiis serenissimi Ioannis Casimiri Poloniarum etc. etc. Regis Potentissimi, Ad Cudnouiam Reportata Anno Domini M.DC.LX.V Nouembris. – Краків, друкарня Шедлів, [1668] 12,0х7,1 см

14. Sancta Mors Hominis Christiani Utilissimum omnis conditionis hominibus Opusculum. Primum a quodam Patre Soc. JESU Gallices criptum, & a Doctoribus Parisiis aprobatum. Deinde latine redditum Per A. G. S. J.

Брунсберг, друкарня Генріха Шульца, 1675 10,3х6,5 см

15. Kurtze und eigentliche Beschreibung der Nimwegischen Friedenshandlung. Grstlich in Franhosischer Sprache zusammen getragen von S. DISDIER, des H. D'AVAUX, Abgesandten der Krohn Francreich Secretario.

Амстердам, 1681, видавці Генріх та Дітріх Бум 12,7х8 см

16. L'Amour Marie, ou la Bisarderie de l'amuor Enl'estat du Mariage.

Кьольн, видавець П'єр Марті, 1682 12,5х7 см

17. Боккелен, Йоганн Готхард..

Discursus politicus de societatis civilis primis elementis in genere, et in specie de reip. Romano–Germanicae origine et fine ex genvinis, suis principiis. Accessit ejusdem oratio inauguralis de necessitate et usu philosophicae practicae in studio juris. – Холм, видавець Пауль Зейсінг, 1683 12,5х7,6 см

18. Mensis asceticus religiosi hominis, meditationes XXX. Ex quibus plures de ijs, quae cernunt Statum Religiosum. Studio Unius Canonici Regularis Lateranensis Professi Cracoviensis complectens. Anno Domini 1713. –

Краків, друкарня Франциски Цезарії, [1713] 12х7,4 см

19. Краус, Ян.

Quaestiones et responsa eruditorum. Pleraque ad morale doctrinam et institutionem pertinentia. – Вільно, друкарня ордену єзуїтів, 1719

12х7,5 см

20. Фома Кемпійський.

Thomae a Kempis Canonici Regularis Ordinis S. Augustini De imitatione Christi Libri quatuor Recensiti ad fidem autographi Anni MCCCCXLI. Cum Vita ejusdem Thomae per Heribertum Rosweydam Societatis Jesu.

Падуя, 1756 10,5х5,5 см

21. Ругієрі, Ніколо.

Graves considerations XVI. Ad magnam utilitatem. Pracipue Sacerdotibus occupatis, ex P. Nicolao Ruggieri Congregationis Piorum Operariorum, per M.Iosephum Sikorski, in Universitate Zamoscensi Theologiae Polemica Professorem, cum nonnullis additionibus, brevi sensu. Depromptae. Замостья, видавництво університету, 1759 12,5х7,5 см

22. Оуен, Джон.

Epigramatum. – Несвіж, друкарня колегіуму єзуїтів, 1767 12,2х8,2 см

23. Novum Jesu Christi Testamentum Vulgatae Editionis, Sixti V. Pont. Max. Jussu Recognitum antque editum.

Париж, видавець П.Д.Брокас, 1770 11,2х6,3 см

24. Вагнер, Францішек, Богомолець, Францішек.

Supellex Latinitatis ex Phraseologia. – Полоцьк, друкарня колегіуму єзуїтів,
1795 12,7х8,5 см

25. Codicis Domini Iustiniani Sacratissimi principis pp. Augusti repetutae
praelictoinis. Lib. III. Початок XVII століття, без місця, без дати 11,8х6,8 см

26. Афтоній.

Progymnasmata.

XVII століття. Дефектна, без місця, без дати 11,4х8 см

Література

1. Немировский Е. Л., Виноградова О. М. Миниатюрные книги. Вчера, сегодня, завтра. – М.: Книга, 1977.

2. Позіховська С. До історії створення та комплектування книжкової колекції Музею книги та друкарства в Острозі // Волинський музей: історія і сучасність: Науковий збірник. – Випуск 3. – Луцьк, 2004.

3. Позіховська С. До питання створення експозиції Музею книги та друкарства в Острозі // Волинська книга: історія, дослідження, колекціонування. – Науковий збірник: Випуск 1. – Острог, 2005.

4. Стародруки Речі Посполитої XVI-XVIII століть у зібраннях Музею книги та друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею. Каталог. – Луцьк, 2005

5. Чубарьян О. С. Малое – большое // В мире книг. – 1973. – № 3.

6. Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга друга. Частина друга (1765-1800). – Львів: видавництво при Львівському державному університеті видавничого об'єднання «Вища школа», 1984.



Слейдано, Йоганн. Трактат про держави. Віртемберг, 1556



Молитвослов. Почаїв, друкарня лаври, 1771

*Мініатюрні стародруки XVI-XVIII століть в колекції
Музею книги та друкарства м. Острога*



Мініатюрні видання XVII ст. з колекції Музею книги



Фома Кемпійський. Наслідкування Христа. Падуя, 1756



Еразм Роттердамський. Твори.
Амстердам, видавець Янсон Янссоніум, 1663